

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMMISSION POUR L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

RECUEIL DE L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

7

REDACTEUR MILORAD EKMEČIĆ

BELGRADE 2012

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

7

УРЕДНИК МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

ДУШАН БЕРИЋ

ЂОРЂЕ МИКИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

РАДОШ ЉУШИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011, на основу позитивних мишљења рецензената посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: ЗАПОН ЗАХУМСКОГ КНЕЗА ПЕТРА,
13. ВЕК

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISSN 0354-9461

НАСЛОВНА СТРАНА: ДРАГАН ТОДОРОВИЋ

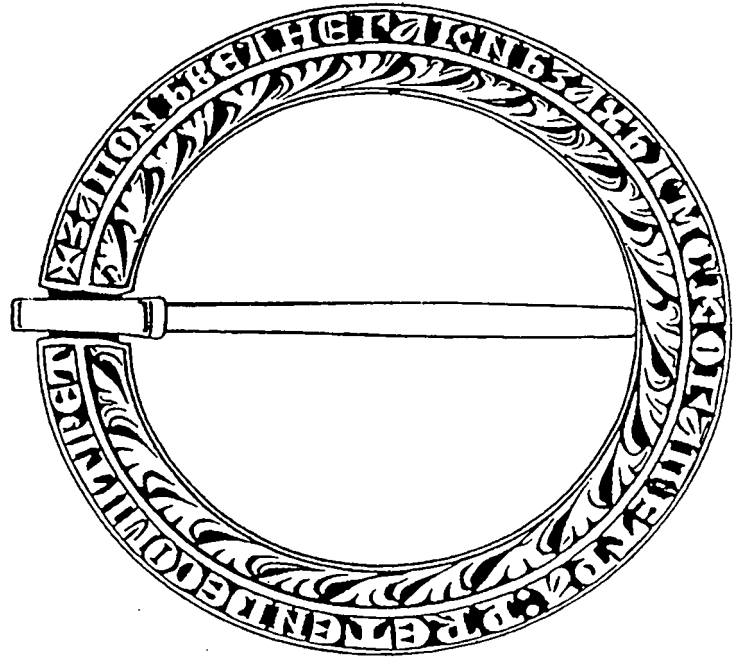
ЛЕКТОР: НЕВЕНКА ГОШИЋ

КОРЕКТОР: ВЕСНА ШУБИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Ђуро Тошић</i>	Прилог познавању <i>монашења</i> становништва из средњовјековне Босне	1
<i>Djuro Tošić</i>	Contribution to the Knowledge of the Ordainment in Mediaeval Bosnia	28
<i>Аранђел Смиљанић</i>	Хумски жупан Познан Пурчић	29
<i>Arandjel Smiljanić</i>	District Prefect of Hum – Poznan Purčić	35
<i>Борис Бабић</i>	Византијски извори о становништву и црквеним приликама у средњовјековној Босни	37
<i>Boris Babić</i>	Bizantine Sources on Population and Church in Mediaeval Bosnia	48
<i>Срђан Рудић</i>	Петар Павловић – Војвода Хумски и Крајине	49
<i>Srdjan Rudić</i>	Petar Pavlović – Duke of Hum and Krajina	60
<i>Видан Николић</i>	Трагови средњовековног занимања <i>Крамар</i> у топонимији Босне и Херцеговине	61
<i>Видан Николич</i>	Следе средневековой профессии „крамар“ в топонимии Боснии и Герцеговины	74
<i>Миленко Јахура</i>	Пребиловци – насеље и породице	75
<i>Milenko Jahura</i>	Prebilovci – Settlements and Families	109
<i>Недељко В. Радосављевић</i>	Повеља сарајевског (дабробосанског) митрополита Пајсија о праву на сакупљање милостиње за манастир Хиландар	111
<i>Dušica M. Stojković</i>	The Charter of the Metropolitan of Sarajevo (Dabrobosanski) Pajsije on the Right to Gather Charity for the Monastery Hilandar	119
<i>Недељко В. Радосављевић</i>	Препис царског берата о правима чувара барутане тврђаве Јајце из 1709. године	121
<i>Mirjana O. Marinković</i>	Transcription of the Imperial <i>Berat</i> on the Rights of the Keepers of the Powder-Magazine in Jajce from 1709	133
<i>Брајислав Теиновић</i>	Европска историја на позорници устанака у Босни и Херцеговини 1804–1882.	135
<i>Bratislav Teinović</i>	European Powers Towards the Uprisings in Bosnia and Herzegovina 1804–1882	150

<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Gleb Ivanovich Uspenskii: Pis'ma iz Srbije, Letters from Serbia 1876–1877	151
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Глеб Иванович Успенски: Писма из Србије	161
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Српско-хрватско путујуће позориште Фотија Ж. Иличића	163
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Serbo-Croatian Travelling Theater Company of Fotije Ž. Iličić	172
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Three Imperial Memoranda: Cultural Policies in Bosnia-Herzegovina in the aftermath of the Berlin Peace Treaty	173
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Три царска меморандума: Просветна и верска политика у Босни и Херцеговини после Берлинског мировног уговора	189
<i>Ненад Урић</i>	Прилог за повест породице Глигорија Јефтановића у турско доба	191
<i>Nenad Urić</i>	Contribution to the History of the Family of Gligorije Jeftanović in Turkish Period	237
<i>Боривоје Милошевић</i>	Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године	239
<i>Borivoje Milošević</i>	Clergy of Bosanska Krajina in the Uprising of 1875–1878	255
<i>Александар Растовић</i>	Један опис Босне и Херцеговине Вилијема Милера из 1898. године	257
<i>Aleksandar Rastović</i>	Description of Bosnia and Herzegovina Published in 1898 by William Miller	265
<i>Драга Мاستиловић</i>	Др Никола Стојановић између српства и југословенства	267
<i>Draga Mastilović</i>	Dr Nikola Stojanović between Serbia and Yugoslavia	299
<i>Ђорђе Микић</i>	Босански Устав – „Штатут“ из 1910.	301
<i>Djordje Mikić</i>	Bosnian Constitution – “Statut” of 1910 (First Politics)	319
<i>Горан Латиновић</i>	Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900–2010)	321
<i>Goran Latinović</i>	Territorial Organization of the Serbian Orthodox Church in Bosanska Krajina (1900–2010)	333
<i>Драган Шућур</i>	Бањалучка епархија од 1953. до 1961. године	335
<i>Dragan Šućur</i>	The Diocese of Banjaluka (1953–1961)	382
<i>Миле Станић</i>	Списак Хрвата и муслимана који су учествовали у одвођењу и убијању Срба у Мостару и околини	383
<i>Mile Stanić</i>	The List of the Croats and Muslims who Participated in Taking Away and Killing of the Serbs in Mostar and the Surroundings	399
<i>В. А. Артамонов</i>	Србы и Турецко-Русская война 1710–1713 г. (К 300-летию русско-сербского боевого содружества)	401
<i>В. А. Артамонов</i>	Срби и турско-руски рат 1710–1713. године (Поводом 300-годишњице руско-српског војног савезништва)	417

ПРИЛОГ ПОЗНАВАЊУ *МОНАШЕЊА* СТАНОВНИШТВА ИЗ СРЕДЊОВЈЕКОВНЕ БОСНЕ

ЂУРО ТОШИЋ

Угрожен болешћу, глађу и ратом, а незаштићен од самовоље незајажљивог господара, средњовјековни човјек се могао најсигурније и најслободније осјећати док се у строгој дискрецији исповиједао „безгрешном“ (или је бар мислио тако?) свештенику који га је као новорођенче дочекивао на овом пролазном, а у посмртној поворци испраћао на онај свијет вјечни. Тако се у многим од њих, вјероватно, рађала потајна жеља да они, или неко од њихових најближих, у чаробној тишини, иза црквеног олтара, постану једног дана „тајним свједоком“ најинтимније исповијести грешног покајника и да се, заједно са њим, моле Свевишњем за опроштај вјечни. Зато ће, управо, таквим „исцјелитељима људске душе“, ријешеним да до судњег часа остану међу дебелим манастирским зидовима и у служби преузвишеног господара помажу својим савјетом и благом ријечју малом, беспомоћном и разним мислима растрзаном човјеку босанског средњовјековља, бити посвећени и доњи редови овог нашег кратког рада.

*

Када се средином 60-их година XIV вијека већ консолидовала Макарска бискупија био је покренут талас хришћанске обнове, у којем је сједиште нове (обновљене) бискупије постао чувени трг на Неретви, уз позив на традицију ране хришћанске бискупије која је имала сједиште у античкој Нарони. Сплитски надбискуп и његов каптол изабрали су у таквим околностима крајем 1365. за неретљанског бискупа доминиканског редовника Ладислава из Сане (у области Доњи Краји), бившег визитатора провинције Славоније, уз образложење како је раније дијецеза те бискупије била под влашћу патаренских јеретика, до доласка под власт угарског краља Лудовика (1357), чијом је заслугом „*maniceos rataranis persequitur*“ од људи „*manicea labe resperso*“. Томе се додаје докуменат о Ладислављевом избору и објашњење да нови бискуп има добре везе „*cum baronibus regni Hungarie*“, што ће му помоћи да се избори за „*jura ipsius ecclesie*“, и да добро познаје језик становника његове будуће бискупије, те ће их моћи подучавати „*in lege Divina*“ (у

Божијем закону) на њиховом „*udiomate sclavico*“.¹ И док се једни питају шта се има подразумевати под појмом „неретванска бискупија“: није ли то макарска бискупија која је, након одрицања макарског бискупа Валентина, 1365. постала, вјероватно, испражњена,² други, опет, без двоумљења, тврде да се ради о дријевској бискупији.³ И ако је уопште засјео у њу, бискуп Ладислав није, по свему судећи, дуго „гријао бискупску столицу“ у Дријевима, с обзиром да савремени извори откривају име још једног дријевског бискупа – дон Ивана из Шибеника – који се обављајући дужност сплитског каноника и „избраног и постављеног неретванског бискупа“ помиње крајем 1377, а потом само као каноник у августу 1385. године.⁴ Истовремено док је дон Иван обављао дужност бискупа у Дријевима, у тргу је забиљежена и служба мјесних свештеника – (капелана) – попут презбитра и дријевског капелана Богоја, Николе Барбаросе, дон Никше капелана, протопопа Николе, презбитра Георгија Андријина из Дриваста, те Ивана, Михаила, Марина и других – на коју су ступали по уговору са становницима мјеста.⁵ Сачувани извори нас, међутим, остављају без одговора да ли су, и ако јесу какву су улогу имали бискупи у њиховом ангажовању, тачније јесу ли те капелане успјели уклопити у евентуалну организацију бискупије. Највјероватније је тачна тврдња М. Анчића да је цјелокупни подухват успостављањем бискупије у долини Неретве био завршен безуспјешно, не толико због супротстављања босанских владара, колико због чињенице да су стварну контролу и надзор над приликама у Дријевима – бискупском сједишту – имали Дубровчани, који су највећи дио домицилног становништва претворили у своје грађане, што је подразумевало далеко снажнији утицај од формалне власти босанског владарског двора. И, заиста, дубровачка влада није могла у таквим околностима дозволити намећање и учвршћивање утицаја сплитског надбискупа тамо гдје су се њени грађани сматрали и осјећали као „своји на своме“.⁶ И дубровачка грађа нам, са своје стране, казује да се у Дријевима временом формирао неки облик кондоминиума (сувлашћа), који се састојао у томе што је тамошња царина остала у својини босанске господе, док су само мјесто држали Дубровчани, организујући – преко органа своје власти – живот у тргу онако како је њима одговарало,⁷ што им је уистину, омогућавало да живе и да се осјећају као „своји на своме“.

1 V. Rismondo, *Registar notara Nikoleta iz Agubija*, Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, knj. 5, Split 1965, 44–46, br. 42, 22. XI 1365.

2 S. Jalimam, *Djelatnost dominikanaca u srednjovjekovnoj Bosni*, Tuzla 1999, 116–117.

3 М. Ančić, *Humsko kneštvo*, Na rubu Zapada: tri stoljeća iz srednjovjekovne Bosne, Zagreb 2001, 171–172 и: Isti, *Srednjovjekovni vlasni kontinentalne Dalmacije*, Dalmatinska Zagora nepoznata zemlja, Galerija Klovićevi dvori, Jezuitski trg 4, 4. rujna – 21. listopada 2007, 166, и М. Glibota, *Povijest Donje Neretve i prvi Mletački katastri*, Zadar 2006, 55.

4 Isti, *Humsko kneštvo*, 172.

5 Ђ. Тошић, *Stanovništvo srednjovjekovnog trga Drijeva*, Prilozi. Institut za istoriju, god. XVIII, br. 19, Sarajevo 1982, 101–102.

6 М. Ančić, *Humsko kneštvo*, 172.

7 Ђ. Тошић, *Уређење средњовјековног трга Дријева*, Годишњак Друштва историчара Босне и Херцеговине (ГДИ БиХ) 34 (1983), 123.

Иако нисмо сасвим сигурни у то, чини нам се да се „неретванска бискупија“ угасила између 1377. – када је дон Иван био „electus et postulatus episcopus Narentensis“ и 1385. године – када је посљедњи пут поменути у својству „canonicus spalatensis“ као „noster canonicus“ без бискупске титуле.⁸ То се у пуној мјери подудара са снажном католичком офанзивом на Балканском полуострву седамдесетих година XIV вијека којој је претходио долазак фрањеваца и формирање Босанске викарије, праћено подизањем фрањевачких самостана (у Стону, Новом, код данашње Чапљине и Имотском, а потом у Мостару и Љубушком), који ће временом постати трајна и дјелотворна упоришта католичке цркве, с много више утицаја и вјерског ауторитета од слабашне дријевске бискупије.⁹ За обављање „службе божије“ у новоподигнутим самостанима било је потребно много људи спремних да своју скучену слободу дарују господу Богу, и у његовој заштити и уз искрену молитву проведу остатак живота међу дебелим и сунчевим зрацима слабо обасјаним самостанским зидовима. Таквих је било вазда и свуда, па према томе и тамо гдје су чинодејствовали поменути дон Ладислав и дон Иван, или, свеједно, неки други умјесто њих, у жељи и нади да ће и сами једног дана стати први испред црквеног олтара и у Христово име управљати Божијом проповиједи. Остаје, међутим, за жаљење што за већину ових не знамо увијек да ли су долазили са стране или су, пак, били домаћи људи, па ће, можда, неки од њих неправедно остати изван контекста нашег излагања.

*

Неспорно најбољи познавалац друштва средњовјековне Босне, М. Динић, био је мишљења да је тепчија Милат са четворицом својих синова (Вукашином, Гргуром, Санком и Вуком) и кћерком Јаковицом, био један од најутицајнијих људи у Хуму друге половине XIV вијека.¹⁰ Зна се да је имао поданике у Дубравама (између Стоца и Чапљине), а синови му Гргур и Санко били „domini circha confinia Narenti“ која није дијелила њихове посједе, већ су се налазили и са лијеве и са десне стране ријеке.¹¹ Нас, међутим, занима судбина већ стасале друге генерације Милатовића, а особито Вукашина и Вукосава „filios Sanchi Milatouich de Chelmo“.¹² Они нас не интересују толико због њихових посједа и послова којима су се бавили, колико због једне занимљиве пријаве поднесене дубровачком кнезу и његовом Малом вијећу. Средином 1429. године чувени дубровачки трговац

8 М. Анчић, *Humsko kneštvo*, 172, нар. 90.

9 О томе опширније: D. Mandić, *Franjevačka Bosna. Razvoj i uprava Bosanske vikarije i provincije (Franjevačka Bosna)*, Рим 1968, 120, 229, и D. Kovačević-Kojić, *Franjevci u gradskim naseljima srednjovjekovne Bosne*, Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost, III, Сарајево 1995, 37.

10 М. Динић, *Хумско-шребинска власшела*, Београд 1967, 31.

11 Historijski arhiv Dubrovnik (HAD): Raformationes (Ref.) XXXIX fol. 13, 31. III 1391. Упор. М. Динић, *Хумско-шребинска власшела*, 31.

12 HAD: Diversa Notariae (Div. Not.) XVI fol. 87–87', 20. IV 1429. О њима опширније: Е. Kurtović, *Fragmenti o Milatovićima*, Bosna Franciscana, Časopis franjevačke teologije, god. XII, br. 21, Сарајево 2004, 242–243.

Влахота Хранковић се жалио пред дубровачким судским колегијем да је у „протеклим временима“ (*retroactis temporibus*) њему и његовом сину Налку нанесена „велика штета и велики душевни бол“ (*maxima auania et maximum disturbium*) од стране поменуто браће Санковића. Браћа Вукашин и Вукосав су раније поднијели тужбу против реченог Налка да је „усмртио“ (*morti fecerat*) њихове „рођаке“ (*affines*) – припаднике „реда Мале браће“ (*ordinis minorum*), фратре Марина и Марка – браћу и синове Остоје и Јаковице (рођене сестре њиховог оца Санка, а њихове тетке), због чега су Хранковићи (и отац и син) доспјели у дубровачки затвор. Када се Влахота, уз новчану глобу од 100 дуката, ослободио из затвора, сазнао је да су фратри, за које су блиски рођаци тврдили да су убијени од стране Налка, били још увијек „живи и здрави и да се налазе у граду Дубровнику“ (*vivunt et sani sunt ... et reperiunt in civitate Ragusii*), те је замолио кнеза и његово вијеће да их позову и преиспитају читав овај, очито од браће Санковића „исконструисан“ случај. Пред Богом заклету да ће говорити истину, а дубровачким властима бити увијек вјерни и лојални, фратри су се одазвали позиву и одговорили на неколико постављених, за наше излагање кључних питања. Уз уобичајено судско упозорење да „у име истине“ (*in verbo veritatis*), кажу: ко су и ко су им отац и мајка, истинољубиви фратри су готово у један глас одговорили да су синови Остоје и Јаковице, сестре Санка Милатовића, додајући, уз одређени понос, да је и њихов отац Остоја „сада фратар из реда Мале браће“ (*nunc est frater ordinis minorum*, који се „зове фратар Андреас“ (*se nominat frater Andreas*).¹³ Зауоставимо се на моменат овдје и запитајмо како се могао човјек, очито у поодмаклим годинама и са два већ одрасла сина, такођер фратра, заредити и постати и сам фратар и при том промијенити свјетовно име Остоја духовним именом Андреас? Могло се то десити на два начина: прво, ако је заређеник био удовац, пошто се католичка црква и до данас придржава начела да претходни брак није препрека заређењу, и друго, ако будући заређеник није био удовац, морао је имати сагласност супруге за ређење и „одвајање од стола и кревета“ (*separatio de mensa et thoro*).¹⁴ Зна се за многе људе који су посљедње године живота жељели провести аскетски – у некој редовничкој заједници – покретани проповиједи-ма које су их подстицале на размишљање о таквом начину живота, што је навело и Бенка Котруљевића да има разумијевања према многим паровима који су у старости прибјегавали споразумној растави и одлазили у самостан, схватајући целибат савршенијим стањем од брака. Тамо су, уз задовољење духовних потреба, многи осигуравали и своју често тешку и суморну старост, за што им је, поред сагласности супружника, био потребан и благослов њиховог бискупа. Било је то, како изгледа, ипак лакше него ли се то нама данас чини, пошто заређивање једног од брачних другова није поништавало брачну везу нити је мијењало имовинска права, већ је само учвршћивало оног

13 HAD: Div. Not. XVI fol. 87–87', 20. VI 1429. Упор. Ђ. Тошић, *Судска пирница збој наводној убисџва двојице фрањеваца у Дубровнику (Судска пирница збој наводној убисџва)*, Грађа о прошлости Босне 1, Бања Лука 2008, 140–144.

14 О појави „одвајања од стола и кревета“ (*separatio de mensa et thoro*) види опширније: L. Vlešova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki Kotorskoj 1200–1500 (Hrišćanstvo u Boki Kotorskoj)*, Podgorica 2007, 316.

који је вјеровало у „живот вјечни“ у убјеђењу да ће „преко олтара“ бити ближи свевишњем госпуду који ће га у „судњем часу“ прије упутити у рај него ли у пакао.¹⁵

Износећи персоналне податке о себи, браћа су одговорила да је Марин прије петнаест година обукао монашко одијело (смеђе одијело које се састоји од хабита, бијелог појаса о којем виси круница и малог оплећка и кукуљицом) и „примио регуле светог Фрање“ (*cepit regulam ...Sancti Francisci*), а од кад је то учинио Марко „сада су двије године“ (*nunc sunt duo anni*).¹⁶ И, најзад, гледано са становишта Влахотине молбе да се провјери његова и Налкова одговорност у читавом овом случају, најважнији је онај дио одговора у којем су саслушани фрањевци изјавили да нису никада претрпјели „никакву неправду“ (*nullam offensam*) од њих, или неког од њихових, већ су уз „захвалност божије помоћи“ (*gratia omnipotentis*) и даље „здрави и живи“ (*sanni sunt ...et vivunt*), како се то може видјети.¹⁷

На основу цитираних изјава фратора Марина и Марка датих приликом испитивања, сазнајемо и неколико интересантних појединости из њиховог личног и породичног живота. Њихова, као и очева, припадност фрањевачком реду Мале браће не оставља мјеста ни најмањој сумњи у католичку оријентацију читаве породице. Оваква сигурност нас, нажалост, напушта када их почнемо пратити на даљем животном путу. Тешко да би Маринов и Марков отац Остоја, а касније „сабрат“ (*frater*) Андреас могао бити онај „*frater Andrea ragusino postro*“ који је као „*lector ...in ordine et conventu sancti Francisci*“ добио из средстава Дубровачке општине „*ducati auri viginti*“ за одлазак „*ad studium*“ у Фиренцу,¹⁸ с обзиром да се ради о човјеку у годинама (неприличним за студије!), с двојицом већ одраслих синова и необичним животним путем иза себе, који га је довео у овај црквени ред. Са још више опреза морали бисмо се односити и према могућности да је то онај „*frater Andreas ordinis fratrum minorum*“ који је 1444. обећао припадницима хришћанске флоте у Задру да ће их, у складу с папином одлуком, ослободити, лично или преко изабраног исповједника, свих овоземаљских гријехова пред апостолском столицом ако погину у рату.¹⁹ Будући да регулу Светог Фрање није могао примити прије стицања пунољетства, а да је монашку ризу носио пуних петнаест година, старији брат Марин је у моменту настајања овог документа (1429) морао бити човјек у зрелој животној доби, са најмање 35 година старости. С друге стране, Марко је могао бити знатно млађи од брата или је много касније од њега приступио реду Мале

15 В. Kotruljević, *O trgovini i savršenom trgovcu*, Dubrovnik 1989, 431. Упор. Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку (Положај жена у Дубровнику)*, Београд 1974, 107, и Z. Janeković Römer, *Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća (Rod i grad)*, Dubrovnik 1994, 68–69.

16 HAD: Div. Not. XVI fol. 87', 20. VI 1429. О одјећи фрањеваца види: А. Badurina, *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva (Leksikon)*, Zagreb 1979, 231.

17 Ђ. Тошић, *Судска њарница због наводног убиства*, 143, нап. 21, 144, нап. 22.

18 HAD: Acta Consilium Minus (Cons. Min.) IV fol. 242, 19. V 1429.

19 D. Fabianich, *Storia dei fratri Minori dai primordi della loro istituzione in Dalmazia et Bosina*, Vol. I, Zara 1863, 438–455, br. XX, 24. XII 1444.

браће у Дубровнику. Било би, наравно, пресмијело претпоставити да је дворски капелан босанског краља Стефана Томаша, фрањевац Марин, помињан често у разним његовим мисијама од 1445. до 1459. године, био један од двојице Остојиних (Андреасових) синова, фратар Марин.²⁰

Након ове детаљне „исповијести“ браћа Марин и Марко су, као добронамјерни и вјерујући људи замолили кнеза и његово вијеће да, ради ослобађања од кривице коју су њихови рођаци (Вукашин и Вукосав) приписивали због њих реченом Налку, објаве, како би се свуда знало, шта су о себи рекли и о чему су били испитивани, уз посебан нагласак да и даље „живе и здрави су“ (*vivunt et sani sunt*), као што је горе написано.²¹

Пошто су саслушали и проучили Влахотину сувислу и праведну молбу и још јаснији и коректнији Маринов и Марков одговор на њу, кнез и Мало вијеће су одлучили да све напријед изложено и написано у овом нотарском документу буде предато, као потврда (*ad cautelam*) Налку и Влахоти која би им послужила као алиби у овом, противно свакој правди, вођеном спору.²²

*

Уколико има имало истине у оној народној: „Није богат ко има волова, већ је богат ко има синова“, онда је одиста хумски великаш Влатко Ђурђевић морао бити изузетно богат човјек са седморицом својих синова (Иваниш, Марко, Жарко, Радивој, Андрија, Бартол и Тадија), који су оставили веома дубоког трага у писаним изворима током друге половине XV вијека.²³ Најзанимљивији „*curriculum vitae*“ од свих седморице браће Влатковића имао је, по редослиједу рођења пети, Андрија, именован у одређеном временском периоду као фра Августин. Та двојност имена (Андрија и Августин) заинтригирала је још прије стотину и тридесетак година чувеног српског историчара Љубомира Ковачевића да сам себи постави питање: „Ко је тај Августин Влатковић?“ Трагајући за његовим идентитетом, Ковачевић у наративним изворима – Љетопису Николе Рањине и Краљевству Словена Мавра Орбина – међу браћом није нашао Андрије, док у једном дубровачком уговору из 1452. међу њима није било Августина. Да ријешити насталу дилему, радозналом и марљивом истраживачу помогао је Јуније Лукаревић својом опаском да је Мустафа-паша, прије освајања Херцеговине, „опленио и Крајину, Хум и Фра-Авгу-

20 Љ. Стојановић, *Старе српске повеље и писма I/1 (ССП I/1)*, Београд 2006, 120, бр. 696, 3. IX 1444; *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine (Poviest hrvatskih zemalja BiH)*, Сарајево 1941, 527, 530, 545, 548 и С. Ђирковић, *Херцег Стефан Вукчић Косача и његово доба (Херцег Стефан)*, Београд 1964, 235–236.

21 HAD: Div. Not. XVI fol. 87', 20. VI 1429.

22 Ђ. Тошић, *Судска парница због наводног убиства*, 144, нап. 23.

23 Досад најпотпунију родословну таблицу породице Влатковић донио је S. Rudić, *O potomcima Jurja (Đurđa) Radivojevića – prilog rodoslovlju Vlatkovića (O potomcima Jurja (Đurđa) Radivojevića)*, Spomenica akademika Marka Šunjića (1927–1998), Сарајево 2010, 241. Prilog: Rodoslovlje Vlatkovića, 241.

стинову“, додајући да „Крајина, почиње од ушћа Неретве а свршава се у Фра-Августиновој“, која је – по ријечима хроничара – „добила име од фратра Августина Влатковића“. ²⁴ О дјетињству и раној младости Влатковог сина Андрије, како то често бива са познатима, данас не знамо готово ништа. Међутим, пођемо ли од Ковачевићеве претпоставке да је „Ђурађ Хумски“ могао бити Андријин син који се, заједно са преосталим стричевима Жарком и Тадијом, дописивао поткрај XV вијека са Дубровчанима и неколико година касније бора вио у близини Имотског, произлази да му је отац, вјероватно, рођен у првој половини тога стољећа. ²⁵ У тако срочену Андријину биографију савршено се уклапа и чињеница да је у двогодишњем периоду између 25. марта 1458. и истог датума 1460. године – не знамо како и чиме подстакнут – напустио породицу и свјетовни живот, замонашивши се и узевши духовно име фра Августин, због којег га неки од аутора погрешно доводе у везу са црквеним редом Августинаца. ²⁶ На тако радикалну промјену у вјерском, друштвеном и цјелокупном животу могао се несметано одлучити ако је био удовац или уколико му је још увијек жива супруга, вјероватно, уз тешку муку, дала сагласност за монашење и „раставу од стола и кревета“ (*separatio de mensa et thoro*), чиме није била поништена брачна веза нити се мијењало имовинско стање. ²⁷ Новозамонашени фра Августин добио је, како се чини, прву службу у Гребену (данас Крупа на Врбасу), сједишту Гребенске кустодије, основане крајем XIV вијека на територији Доњих Краја. ²⁸ Те исте (1464) године, када га срећемо у Гребену, присуствовао је фрањевачком збору на Пашману, о чему свједочи и потпис фра Августинов из Хумске земље. ²⁹ И поред бројних црквених оба-

24 Љ. Ковачевић, *Знамениите српске властелоске породице средњег века. Радивојевићи – Ђурђевићи – Влатковићи (Знамениите српске породице средњег века)*, Годишњица Николе Чупића (ГНЧ), књига X, Београд 1888, 211–212.

25 F. Miklošić, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosne, Ragusii (Monumenta Serbica)*, Viennae 1858, 542, br. CDLXIV, (без датума 1498).

Занимљиво је да аутори дјела *Родословне табле и грбови српских династија и властеле*, Београд 1991, на страни 160 доносе податак да је речени Ђурађ умро прије септембра 1494, да би га у пратећем тексту поново „васкрсли“ 1498. и поменули међу живима, а С. Рудић му, на основу новопронађеног документа из Дубровачког архива „продужио животни вијек“ чак до 1. априла 1502. године.

26 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, Београд 1979, 144, и D. Korać, *Vjerske prilike na području knezova Jurjevića – Vlatkovića (Vjerske prilike na području Jurjevića)*, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, Zagreb – Zadar, 2007, 233.

Према казивању К. Јуришића Augustinci су, пред страхом од Турака, морали оставити Заострог између 1463. и 1468. године, што значи нешто раније него што се Андрија замонашио и добио духовно име Аугустин. К. Јуришић, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području u doba turske vladavine*, Zagreb 1972, 148–149.

27 Види нап. 14.

28 D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, Mostar 2008, 151, и J. Мрغيћ-Радојчић, *Доњи Краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002, 145. О остацима самостана у Гребену, као највећој градњи што су је подигли фрањевци у цијелој Босанској викарији која је, по свему судећи, имала и гостињац (*hospicium*), види опширније: В. Граљук, *Rezultati (pokusnih) arheoloških iskopavanja na srednjovjekovnom lokalitetu „Zidine“ u Krupi na Vrbasu*, Naše Starine, XVIII–XIX, Sarajevo 1989, и M. Ančić, *Jajce. Portret srednjovjekovnog grada*, Split 1999, 104, нар. 241.

29 D. Korać, *Vjerske prilike na području Jurjevića*, 234.

веза, овај фрањевац је био и даље политички врло активан, што му, можда, као свештеном лицу и није доликовало, а да и не говоримо о повременим пљачкама од којих, такође, није зазирао.³⁰ У почетку је обављао значајне дипломатске мисије у корист својих најближих, да би им убрзо „окренуо леђа“ и држао се по страни од њих, што је водило „захлађењу“ односа према њему у читавој породици. Увидјевши неслогу међу преосталом браћом (Жарком, Тадијом и Августиним) Република је, да не би имала неприлика, одлучила да сваком од њих исплаћује по 200 перпера на име њиховог дијела годишњег провијуна за 1484–5. Жарко и Тадија, који су се држали скупа, добили су 400, а тек средином исте године фра Августин примио своју трећину од 200 перпера.³¹

Колико год да не знамо разлог због којег је Влатков син Андрија оставио породицу и свјетовни живот и отишао у самостан гдје је „serit regulam ... Sancti Franisci“ и уз то добио духовно име фра Августин, још мање нам је познато зашто је објесио мантију и појас о клин и почетком 1476. напустио фрањевачки ред, када се посљедњи пут помиње као његов редовник.³² Од тада започиње и најдраматичнији дио Августинове бурне и контроверзне биографије. Послије повлачења из самостана Влатковић се без пуно размишљања укључио у борбу против Турака вођену у преосталом дијелу херцегове земље.³³ Једино онај који не познаје превртљивост овог човјека могао би се изненадити његовим преласком на турску страну, због чега га већ крајем 1481. дубровачки извори помињу као „војводу“ у служби херцеговачког санцак-бега Ајаза.³⁴ Још већи разлог за размишљање је други дубровачки помен „Августина Турчина“ (Augustino Turcho), што је навело неке од старијих истраживача да тврде како је овај „бивши фратар“ постао човјек „исламске вјероисповијести“.³⁵ Али, он као да је унапријед знао за то, па се постарао да у преосталом дијелу живота задржи најприје своје „монашко име“ (fra Augustino), а потом „војвода Августин“, без оне, један једини пут употреједбене етикете „Turchus“.³⁶

30 HAD: Acta Consilium Rogatorum (Cons. Rog.) XXIII, fol. 27', 17. II 1476. Упор. В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 95, нап. 68, и Б. Храбак, *Херцеговачки Влајковићи од 1471. до 1537. године (Херцеговачки Влајковићи)*, Из старије прошлости Босне и Херцеговине, Књ. III, Београд 2004, 220.

31 М. Динић, *Дубровачки шрибуши – Мојориш, Светогдмишарски и Конавоски до-ходак, Провијун браће Влујковића (Дубровачки шрибуши)*, Глас СКА CLXVIII, Други разред 86, Београд 1935, 53; В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 144, и Б. Храбак, *Херцеговачки Влајковићи*, 221.

32 М. Динић, *Дубровачки шрибуши*, 255; В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 144, и Б. Храбак, *Херцеговачки Влајковићи*, 223.

33 М. Динић, *Дубровачки шрибуши*, 255.

34 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 144; Б. Храбак, *Херцеговачки Влајковићи*, 137, 221 и Д. Кораћ, *Vjera u Humskoj zemlji*, 152.

35 HAD: Cons Rog. XXV fol. 22, 24. IV 1485. Види о томе: Giacomo Luccari, *Copioso ristretto degli annali di Ragusa (Copioso ristretto)*, Venetia 1790, 11; В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 144, и М. Динић, *Дубровачки шрибуши*, 255.

36 О томе опширније: М. Динић, *Дубровачки шрибуши*, 255, и Д. Кораћ, *Vjera u Humskoj zemlji*, 151.

Пошто су двојица старије браће – Иваниш и Жарко – пред надолазећом опасношћу од Турака, напустили своје древне баштине и населили се у крајеве око ријеке Цетине, Августин је заједно са млађим братом Тадијом остао у старом крају, гдје су „носталгичну љубав“ према завичају платили скупом цијеном турског подаништва.³⁷ Не знамо да ли због тога што су једно вријеме живјели у сусједству један поред другог, али се Августин далеко чешће виђао са херцегом Влатком него ли и са једним од своје рођене браће. Не зна се тачно о чему су разговарали док су се сретали у граду испод Срђа, или, још чешће у пељешкој Особљави.³⁸ Увијек када би се нашао у некој мисији у Дубровнику, влада није била „шкрте руке“, већ је свога непредвидивог сусједа даривала одређеним новчаним износом или скупом цјеним тканинама.³⁹ И поред низа сачуваних појединости о њему, у литератури су остале бројне контроверзе о Августиновом личном, породичном, јавном, па и тајном животу, попут нејасног разлога о напуштању фрањевачког реда почетком 1476. године.

Овај неукротиви, лутајући и помало неуравнотежени „сврзимантија“ препознао би се, изгледа, у драматичном казивању дубровачког канцелара с почетка XV вијека да „од потопа свјета није се толико свјет смел и вртјел колико саде“.⁴⁰ И, заиста збуњени и фрустрирани фрањевац се, заједно с остатком свијета, „толико смел и вртјел“, да је у исто вријеме полазио на десетине разних страна и започињао на стотине нових послова, при чему готово никад није стизао до коначног циља нити завршавао оно започето. Неки од аутора наративних извора – попут Ј. Лукаревића – тврде да се након напуштања самостанског живота вратио својој старој жени (не казујући ништа о сину Ђурађу), а други га, опет, „жене“ неком другом, и, вјероватно, од њега знатно млађом, изабраницом.⁴¹ Но, остависмо се сада емотивног живота „развратног“ Влатковића и погледајмо у каквом је односу био са далеким Турцима и сусједним Дубровчанима. Да нису били у праву они који су га називали „потурчењаком“ који је, попут бројних савременика, „продао вјеру за вечеру“ и прешао на ислам, говоре и преостали турски извори који га називају „покојним невјерником Августином“, а не неким муслиманским именом које би сигурно добио у случају да је „пресалдумио“ на њихову страну. Зар би, уосталом, да је „вјером преврнуо“ могао бити сахрањен у заострошкој цркви Св. Марије коју је, послије Гребена, вјероватно, неко вријеме опслуживао и богато обдарио само неколико година раније. Све то говори да се, упркос бројним гријеховима почињеним против њених „регула“, Влатковић, ипак, растао са „овим свијетом“ у миру и блаженој љубави са католичком црквом.⁴²

37 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 92, нап. 48.

38 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 145–146 и Б. Храбак, *Херцеговачки Влашкиковићи*, 220.

39 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 137, 146.

40 Љ. Стојановић, *ССПП I/1*, 261–262, бр. 249, 8. VIII 1404.

41 G. Luccari, *Copioso ristretto*, 11 и D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 151.

42 K. Jurišić, *Katolička crkva na biokovsko-neretvanskom području*, 14, и D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 51–52, 151.

Па да видимо онда у чему лежи права истина о овом пред историјом често оптуживаном човјеку. Као личност од великог повјерења на Порти, војвода Августин је, последије турског освајања Хума с горњим Приморјем, добио потврду своје старе баштине „у нахијама Вргорац, Љубушки и Приморје“, која се по њему прозвала Августиновом земљом. Тачније, Турци су основали посебну нахију – смјештену на подручју горњег Приморја – и назвали је Фрагустин. Последије његове помало нејасне и мистериозне смрти, стари и никад до краја искрени пријатељи Турци предали су Крајину и Августинову Хумску (земљу) на привремену управу Јурју Марковићу Качићу, који је средином 1499. писао Сплићанима као турски поданик, а годину дана касније се титулисао као господар Крајине и читаве Августинове земље. Та Августинова земља, први пут тако поменута 1495, а неколико година касније као Августинова Хумска земља, обухватала је Вргорац, Љубушки и Приморје. Њезин централни дио био је у Горњем макарском приморју, са сједиштем у Градцу, који је до средине тридесетих година XVI вијека припадао нахији Приморје која је потом подијељена на двије нахије: Приморје и Фрагустин, при чему је нахија Приморје обухватала Доње, а нахија Фрагустин Горње макарско приморје.⁴³ Наведени примјер овог превртљивог, а неки ће можда рећи само „сналажљивог“ човјека, који је очито био „црна овца“ у читавој фамилији Влатковића, најбоље показује како је чак и код неких „духовника“ осјећај припадности властитој вјерској заједници био далеко испод личног интереса.

За разлику од остале браће, Августин је био у готово сталном сукобу са сусједним Дубровчанима. Неразумијевање и отворени сукоб – праћени уз конспиративну преписку – кулминирали су средином 1473. када је постало јасно да се ради о покушају самовољног фратра да на дубровачком острвцу Пасредњици сагради некакво насеље, гдје је већ био подигао неколико кућа, на шта су му Дубровчани оштро поручили да их у року осам дана измјести одакле, или ће то, у противном учинити стонски кнез са мањом ријечном флотилом и одређеним бројем људства и спријечити га у том сулудом науму.⁴⁴ Не знамо да ли због озбиљне љутње срдитих сусједа, или због нечег другог, Влатковић се у току неколико наредних година, углавном, губи из видног поља дубровачке владе. Проријеђене и садржајем неголи обично, оскудније вијести показују да је у зиму 1476. одредио Бернарда Гундулића за свога прокуратора, а неколико дана касније водио неке нама непознате разговоре са људима херцег Влатка (Стефаном Лукаревићем и Радичем Дракуљевићем) у, по злу чувеној, пељешкој Особљави.⁴⁵ Да ли би у вези с овим тајним разговорима могла стајати и доцнија тужба због неке пљачке, не бисмо знали рећи, пошто се не види ни гдје се ни против кога ова догодила. И како „зло ником добра донијело није“, овај „распојасани“ Влатковић се убрзо увјерио и у то „каква је вјера у Турчина“ који му је, с једне стране, даривао и потврђивао „земље и градове“, а с друге стра-

43 Н. Šabanović, *Bosanski Pašaluk*, Sarajevo 1959, 199; В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 140, нап. 119, и Д. Когаћ, *Vjera u Humskoj zemlji*, 152.

44 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 67.

45 Исто, 94–95, нап. 68.

не га након неколико година стрпао у властити затвор.⁴⁶ Одатле је овај „љути сирак“ молио Дубровчане да му дају његов дио провижуна, на шта су му – видјевши га у невољи, уз његових 200 преко Андрије Соркочевића – пуномоћника војводе Жарка – исплатили и Жарков дио провизије у износу од 200 перпера, не би ли се како „ишчупао“ из турског казамата.⁴⁷ Успио је и спасао живу главу! Да је, уз главу, спасао и „образ“ казује оних 200 перпера које је, преко помињаног Жарковог пуномоћника Соркочевића, вратио брату на име посуђеног новца онда када му је било најтеже.⁴⁸ Да је малерозни Августин био, заиста, прави „ловац на проблеме“ показује његов даљи животни пут. Никако му, изгледа, није било јасно да ће му једнострано турско пријатељство једнога дана доћи главе. На почетку наредне (1488) године запријетила му је поново опасност да изгуби ону исту главу коју је само неколико мјесеци раније успио изнијети испред Турака, пошто се „затворен“ (detenti) и „окован“ (vincto) нашао у угарској тврђави Кош (in Chos), одакле је поново „преклињао“ Дубровчане да му исплате његов дио провижуна, али су Дубровчани, вјероватно из обзира према Угрима, овог пута били неумољиви, па су му ускратили уобичајених 200 перпера, чак и уз јемство.⁴⁹ Уколико је вјеровати једној признаници на 200 перпера – не знамо да ли исправно датираној 19. априла 1488. – са његовим потписом „Августин Хвмски“, Дубровчани су му, ипак, могли послати његов дио провижуна који му је, као и у случају Турака, спасао живу главу и, барем за неко вријеме, продужио животни вијек.⁵⁰ Међутим, Ј. Лукаревић је био у праву када је тврдио да је, по налогу угарског краља Матије Корвина, Августин био убрзо убијен и отишао на посљедњи починак у Богородичину цркву у Заострогу, с којом су читаво вријеме средњег вијека Влатковићи били најуже повезани.⁵¹

*

Већ одавно је у историјској литератури познато да је Сребреница у средњем вијеку словила као велико и плодно расадиште католичког свештенства. Још далеке 1376. помињу се „presbyter Marcus“ који је био „capellanus fori Srebrenice“ у улози свједока у једном спорном тестаменту који је састављен у овом граду.⁵² С обзиром на многозначност титуле капелана, чији су носиоци били распоређивани свуда гдје је постојала потреба за редовним служењем обреда – од папиног окружења па до појединих братовштина и најмањих капелица – данас не знамо коју је сребреничку цркву или капелу опслуживао

46 D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 153.

47 Б. Храбак, *Херцеговачки Влашкивићи*, 221.

48 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 146.

49 М. Динић, *Дубровачки шрибући*, 235–236.

50 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 146.

51 D. Korać, *Vjera u Humskoj zemlji*, 148, 151.

52 М. Динић, *За историју рударства у средњовековној Србији и Босни I (За историју рударства I)*, Београд 1955, 53–54, 59, 95, и Д. Ковачевић-Којић, *Средњовековна Сребреница (XIV–XV вијек) (Средњовековна Сребреница)*, Београд 2010, 17, 63, 139.

овај католички редовник.⁵³ Чак се годину дана раније (1375) у најстаријем попису фрањевачких самостана у босанској викарији – датом у дјелу Бартоломеја Пизанског „*De conformitate vitae B. Francisci*“ – помиње и фрањевачки манастир у Сребреници, која је наведена међу мјестима мачванске кустодије.⁵⁴ Захваљујући садржају једног архивског документа дубровачке провениенције понуђеног научној јавности прије двадесетак година сазнајемо да је тридесетих година XV вијека (вријеме настајања документа!) превазиђено раздобље у коме су фрањевци у Босни били претежно страни мисионари, последице којег су преовладали домаћи људи из ближе или даље околине самостана, захваљујући новачењу и заређивању млађих чланова самостанског братства. Покушамо ли отићи корак даље и утврдити мјеста из којих су долазили суочићемо се са оном уопштеном формулацијом „*de Bosnia*“ (из Босне), па чак и онда када се иза њиховог имена помиње мјесто, нећемо моћи разазнати увијек када је то мјесто њиховог поријекла, а када мјесто службовања, с обзиром на изузетно велику покретљивост фрањеваца из самостана у самостан.⁵⁵ Како је, међутим, циљ нашег излагања да, по могућности, пратимо цјелокупни пут „наших ликова“ од чина монашења па до смрти, што је због поменутих уопштености и њихове превелике покретљивости често немогуће, то се нећемо ни упуштати у работу такве врсте.

За једну малу средину каква је била Сребреница тога доба било је сасвим довољно и то што је широј средини подарила једно такво име како је име Ђуре Драгишића – тада магистра теологије и филозофије.⁵⁶ О Драгишићу је написано на стотине страна различитих текстова, од којих су неки: о Драгишићевом презимену (Добротић, Добретић) и заблудама око мјеста рођења (Јајце, Фиренца), па до припадности крају или граду (Грк, Македонац, Угрин – *Hungarus*, Сицилијанац, Сиракужанин, Дубровчанин) већ одавно смјештени у депое бројних научних библиотека. Остала је, међутим, заблуда која се и даље упорно понавља у написима о њему у многим енциклопедијама и лексиконима. То је аподиктична и без много чврстих аргумената изношена тврдња да је Драгишић као дијете пребјегао у Дубровник, добио прву наобразбу и, по некима, у овом граду ступио у фрањевачки ред.

Дубровачки биографи XVII и XVIII вијека – Салво Марија Цријевић, Себастијан Сладе *Dolci* и Франо Марина *Appendini* – отишли су и корак даље и закључили да је Драгишићева домовина био Дубровник, а он Дубровчанин којег су, као таквог, уврстили у биографије дубровачких писаца.

а) Салво Цријевић, најистакнутији биограф, тврдио је да је још као дијете, бјежећи попут већине других славних Босанаца доспио у Дубровник и тамо био обдарен грађанством (*civitate donatus*), те га ње-

⁵³ О многозначности титуле капелана види: L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boski Kotorskoj*, 99–100.

⁵⁴ D. Mandić, *Franjevačka Bosna*, 228, 232.

⁵⁵ О томе опширније: С. Ђирковић, *Једна њарница сребреничких фрањеваца (Уз јубилеј босанске фрањевачке бискупије) (Једна њарница дубровачких фрањеваца)*, ГДИ БиХ, год. XL–XVI (1989–1990), Сарајево 1990, 35–36.

⁵⁶ V. Pandžić, *Život i djelo Jurja Dragišića (1445–1520)*, *Dobri pastir*, 1–2, Sarajevo 1976, 3–27.

гови савременици називају Дубровчанином, који, осим Дубровника, није познавао друге домовине.

б) Себастијан Сладе Dolci – говорећи о њему у два наврата – казује да је дошао у Дубровник још као дијете, примивши у овом граду школски одгој (*liberaliter educatus*) и вазда себи приписивао име Дубровчанина (*Ragusaei nomen perpetuo volunt*).

в) Франо Марина Appendini зна да се родио у крају Босне – прозваном Сребреница или Аргентина – по једном руднику, одакле се склонио у Дубровник који је увијек признавао за своју домовину (*che sempre ricconabe per sua patria*).⁵⁷

Послије свега овога, неспорно један од најбољих познавалаца Дубровачког архива (у претходној напомени већ поменути) З. Шундрица се запитао да ли се смије извести из Драгишићевих ријечи у предговору, односно у посвети дубровачком Сенату његовог дјела *De natura angelica* – насталог 1459. године – када је Драгишићу било око 50 година и када је већ био професор теологије и филозофије – онакав закључак каквог су извели дубровачки биографи? Одговор му је пружила анализа текста његове посвете Дубровнику који у цјелини гласи:

„Доиста, по заузимању Сребренице и читавог Илирика од Турака, још као дијете, истргнут из руку најокрутнијег непријатеља, у доста њежној доби, одведен сам у Италију. Ту сам највише изучавао филозофију и теологију (а и у Паризу и у далекој Британији, коју зову Енглеска учио сам теологију). Одатле, послије готово тридесет и три године – када сам – што због жестине непријатеља (бијег из Фиренце због устанка почетком 1494. Ђ. Т.), што из љубави према сродницима – похрлио натраг у готово непознату домовину и ту био туђинац браћи својој и странац синовима мајке своје, ви сте ме посебном љубављу почастили; ви сте ме гостољубиво примили; ви сте ме признали; ви сте ми добротинства учинили. Тиме сте ми дали и потицаја. И не само тиме већ повјерењем, племенитошћу, великодушношћу и честитошћу преодличних грађана вашег града, а и неком домовинском љубављу. А да та љубав има највећу снагу, свима је познато. По природи смо, наиме, понесени нашим дјетињством и присиљени вољети мјеста гдје смо као дјеца лазили.“⁵⁸

Дакле, у најкраћем, Драгишић у својој краткој биографској скици говори о своме одласку у Италију послије турског продора у Босну; повратку у домовину (Босну!) након устанка у Фиренци у зиму 1494; непријатном и озлојеђеном искуству у домовини гдје се осјетио туђинцем и странцем у властитој кући и о срдачном пријаму Дубровчана када је дошао у њихов град.

Компарацијом кратке и згуснуто писане Драгишићеве биографије и напријед поменутих казивања дубровачких биографа, обавијештени и разборити аутор студије о Драгишићу, заједно са пажљивим читаоцем, поставља и себи и њему неколико логичних питања: да се

57 О свему томе далеко опширније: Z. Šundrica, *Ђуро Драгишић и Dubrovnik*, Тајна kutija Dubrovačkog архива I, Dubrovnik 2008, 146–148.

58 Isto, 148.

Драгишић, заиста, послије турског освајања Сребренице, склонио у Дубровник и у њему боравио, да ли би то пропустио истаћи у посвети Сенату којем му је, за сва његова брижљиво набројана добротинства, до краја живота остао захвалан? Би ли тако важан догађај за своју судбину, када га је Дубровник, као нејако дијете, истргао из руку најокрутнијег непријатеља и примио у своје крило, заборавио да напомене? Одговор је, наравно, очекиван: ни једно ни друго не би учинио!

У даљем тексту своје посвете Сенату вајкао се носталгични Драгишић да је, што због „жестине непријатеља“ у Фиренци, а што због „љубави према сродницима“, похрлио назад „у готово непознату домовину“ и тамо био „туђинац браћи својој и странац синовима мајке своје“, међу којима не знамо да ли је био и онај, из дубровачких извора познати нам, Радић Твртковић, „перос (вјероватно сестрић?) *magistri Georgii de Srebrenica ordinis Minorum*“.⁵⁹ Дубоко разочаран односима у властитој породици и стањем у бившој домовини, Драгишић се нашао у Дубровнику, гдје му је приређен величанствен дочек и указано сјајно гостопримство. Подстакнут и ганут тиме, усхићени гост се захвалио љубазним домаћинима за сва добротинства, прожета „и неком домовинском љубављу“ (*atque quodam patrio amore*), какву није ни издалека осјетио у својој правој домовини – Сребреници.⁶⁰ Једном ријечју, Дубровник га је примио као да се у њему родио!

Упркос дубоким душевним „ожилцима“ нанесеним држањем својих најмилијих, а, вјероватно, ништа мање и понашањем представника тамошњих власти, Драгишић је, ипак, и даље у дну душе, скривао дубоко запретану завичајну љубав, пошто се, као и сваки други човек, по природи ствари – ношен на крилима безбрижног дјетињства – морао најдуже и најрадије сјећати оних мјеста на којима је са вршњацима трчкарао. Овако записане његове ријечи, препуне жала за неповратним дјетињством, могле су се односити само на Драгишићеву родну Сребреницу, а не никако на Дубровник који, не само да се у њима не помиње, већ би се сваки његов помен у том контексту, поред осталог, успротивио и животном добу у којем је напустио родни крај. Обично се узима да је овај знаменити фрањевац био рођен између 1448. и 1450. године, а стигао у Италију на почетку избора папе Павла II (у августу 1464), што би значило да је, као што и сам на једном мјесту казује, могао имати око 15 година, а то му, ма гдје год да је приспио и дошао, не би прилочило „лазити“ са својим исписницима.⁶¹

Драгишић није никада и нигдје, барем колико се данас зна, поменуо свој дјечачки боравак у граду под Срђем, што то нису учинили ни Дубровчани, па, чак, ни његови ученици и обожаваоци – истакнути дубровачки хуманисти – који су њему у част испјевали безброј пјесама и ода и који, да су знали за такав боравак, засигурно га не би прећутали. Отуда и неизбјежно питање: како је могло доћи до заблуде, о Драгишићу, дјетету, склоњеном пред помахниталом најездом

⁵⁹ Isto, 153, nap. 19.

⁶⁰ Isto, 149.

⁶¹ Види nap. 58.

Турака у Дубровник? Умјесто очекиваног одговора отвара се и једно друго питање: Нису ли могли Драгишићево давно склањање у Дубровник и овај његов, сада по реду трећи боравак у њему (од фебруара 1496. до маја 1500. године), Драгишићеви биографи, хотимично или нехотимично, спојити у једно и тако овај садашњи четворогодишњи боравак из Драгишићевог зрелог доба пребацити у његово рано дјетињство? Уз највећи опрез да не пређемо границу дозвољеног, претпостављамо да су поменути биографи, да би подржали ставове својих претходника о „Драгишићу Дубровчанину“ у његовој посвети дубровачком Сенату „прочитали“ нешто чега, заиста, тамо нема, а то је да је овај „интригантни“ фрањевац, око којег су се многи јагмили и присвајали га себи, „провео дјетињство у Дубровнику“ и, без икаквог ослонаца у познатим изворима, закључили да га „треба сматрати Дубровчанином“, што се „и он сам сматрао“ (мада то никада и нигдје – понављамо – није ни изјавио ни записао). И, ево, тако је површним, непажљивим и, зашто не рећи, и тенденциозним читањем Драгишићевог дјела, била потврђена (камо пуне среће да је једина!) „стара заблуда“ о Драгишићу Дубровчанину, а на њу „накаламљена и нова“ која говори о његовом дјечачком периоду у Дубровнику. Но, и поред тога што није био Дубровчанин, нити је као дијете боравио у њиховом граду, овај престижни босански фрањевац је диљем тадашњег свијета пронио славу Дубровника, далеко више од многих правих и рођених Дубровчана.⁶²

Овог виђеног међу највиђенијима, којег би сада многи хтјели међу своје, не бисмо смјели оставити без одговора када је и гдје ступио у фрањевачки ред – питање тешко, а одговор несигуран! Можда и не би била далеко од истине она – у литератури на много мјеста понављана претпоставка – да се Драгишић још „као дијете почео дружити с фрањевцима у својој Сребреници“, гдје је „примио прву наобразбу и ступио у фрањевачки ред“, те да су га старији и искуснији, увидјевши „његову надареност“, упутили у Италију на даље школовање.⁶³ То као да коинцидира са ријечима једног још увијек младог и голобрадог, али за своје године образованог редовника који је ушао „у слатку и велику Италију као младићак с немало знања и прије љупкога неголи озбиљнијег изгледа“ (*in dulcem et magnam Italiam adolescentulus ingenio non parvo et aspecto potius venuto gravi*), што сасвим одговара „слици и прилици“ једног петнаестогодишњака који се у тој доби могао само тако да диви „слаткој и великој“ Италији, о којој је, вјероватно, могао дотад само слушати од своје старије „сабраће“ у сребреничком самостану.⁶⁴ Гвардијану и самостанском братству у Сребреници није, изгледа, било тешко послати на „велике школе“ у далеки свијет свога „даровитог јуношу“, о коме се у почетку старао њихов старјешина у Риму.

Да ли је уопште, и ако јесте, у коликој је мјери на Драгишићев избор професије могла утицати друштвена средина из које је потицао. Није ли, можда, био један од потомака босанске властеле, тачније оне бра-

62 Z. Šundrica, *Đuro Dragišić i Dubrovnik*, 185.

63 С. Ђирковић, *Једна њарница сребреничких фрањеваца*, 39, и Д. Ковачевић-Кочић, *Средњовјековна Сребреница*, 157.

64 Z. Šundrica, *Đuro Dragišić i Dubrovnik*, 52, нар. 14.

ће Драгишића, којима је краљ Стефан Томаш 1446. обећао „да неће дирати у потврђене им земље и градове“.⁶⁵ Питања много, а одговора мало! Наиме, презиме Драгишић није било непознато писарима дубровачке канцеларије који су међу његовим носиоцима биљежили бербере, ткаче, подстригаче сукна и свештенике из разних мјеста – попут Рудина и Љубомира у Хумској земљи, па до Сребренице у доњем Подрињу.⁶⁶ Зато ће се и ово морати придружити оним бројним, напријед постављаним питањима која су остајала без одговора.

Напоменимо на крају и то да је Шундричино излагање о Ђури Драгишићу у доброј мјери комплементарно с резултатима до којих је, на основу друге литературе и архивске грађе, другачије, претежно ватиканске, провениенције, дошао Б. Панцић, који показују „да је он већ у Сребреници, односно усорској кустодији, постао фрањевац и као фрањевац побјегао испред Турака“, уз малу и ситну надопуну да је из Босне прешао у Задар и из Задра (у августу 1464) отпутовао морем у Италију, имајући, већ тада, чин ђакона испред свога имена.⁶⁷

Послије преласка у Италију, Драгишић заузет бројним пословима с друге стране обале и у три наврата боравећи у Дубровнику, све мање је имао времена за посјету завичају, чиме престаје и наше излагање о њему, будући да његова даља активност излази изван оквира нашег наслова.

*

У периоду једног вијека и деценију и по у дубровачким изворима се среће десетак представника босанске властееоске породице који су носили иза личног имена проепоним Клешић, који још увијек није имао улогу сталног презимена – какво сугерише његово савремено значење – али је зато указивао на могуће зачетке презимена Клешић. У овом широком временском дијапазону разазнајемо три генерације Клешића: прву је предводио војвода Павле Клешић, другу чинили Павлови синови Никола, вјероватно Петар, и Владислав, а у трећу генерацију улазили, по свему судећи, Владислављеви синови Стефан и Павле II Клешић. Посљедњи Клешић, који се помиње 1504. године такође под именом Павле, могао је бити син, или, прије, унук овог Павла II Клешића. Након Владислављеве смрти, што се морало десити послје јула 1452, а прије 1461. године, његов старији син Павле II наслиједио је очеву војводску титулу. Управо овај Владислављев наследник нас и највише интересује, не толико због блискости с босанским владарским двором и продаје неког сребра краља Твртка II, те додјеливања дубровачког грађанства, колико зато што ће се његова жена Ана наћи у центру нашег даљег излагања.⁶⁸

65 F. Miklošić, *Monumenta Serbica*, 438–441, br. CCLII, 22. VIII 1444. Упор. С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, Београд 1964, 288, 376.

66 О томе опширније: Z. Šundrica, *Ђуро Драгишић и Dubrovnik*, 153, нар. 19.

67 V. Pandžić, *Život i djelo Jurja Dragišića*, 7, нар. 22.

68 О породици Клешић: Т. Рибар, *Западне сиране у средњовјековној босанској држави*, Београд 2010, 101–131, с посебним освртом на генеолошку табелу властееоског рода Клешића на стр. 128.

Пред паничним страхом од Турака који су се нашли већ пред прагом њеног дома, Павлова удовица „жена већ поодмакле доби“ (*iam sit provecta etatis*) да „не би пала у турске руке“ (*non incidendo manus Turcorum*) повукла се у пролеће 1463. у Задар, с намјером да уђе у самостан Св. Николе. Опатице и редовнице су се сагласиле да је приме у самостан, али им то није допуштао закон, којим је 1458. прописано да три женска самостана у Задру више не смију примати „странкиње“: Дубровчанке, Босанке, Мађарице и друге које нису потицале из предјела потчињених Венецији. О овој забрани дужд је крајем марта 1458. обавијестио кнеза и капетана Задра. Зато су се опатице и редовнице лично обратиле молбом Вијећу десеторице да према, од сваког остављеној војвоткињи покажу милост и дозволе јој да, служећи Богу њеном створитељу, своју старост проведе у самостану. Вијеће десеторице се пред тим смилovalo и 11. маја 1463. писало задарским ректорима да обнемоћалој и беспомоћној војвоткињи „прогледају кроз прсте“ и допусте јој улазак и боравак у самостану.⁶⁹

Слична судбина, иако не због страха од Турака, није мимоишла ни једну другу босанску племкињу – Јелену, кћерку хрватско-далматинског бана Вука Вукчића Хрватинића из првог брака, а жену Вука Хранића, млађег брата војводе Сандаља који је такође био ожењен њеном, по оцу, млађом сестром Катарином: дакле двије (по оцу) рођене сестре из куће Хрватинића нашле су се као јетрве у дому Косача.⁷⁰ Нас у овом моменту интересује само како је Јелена Вукчић Косача провела своје треће животно доба после преране мужевљеве смрти 1425. године. Када је и на који начин напустила град Јелеч, у којем је провела двадесет година у браку са Вуком, и обрела се у Сплиту и је ли одмах прекорачила праг самостана Св. Бенедикта у овом граду, то су питања која очекују одговор. Сигурно је једно да је као „становница“ (*habitatricis*) боравила у опатији овог самостана, „*extra muros Spaleti*“, а не као редовница, пошто ју је, попут малочас помнуте Ане, дочекала одлука сплитског тајног Вијећа, по којој ни једна странкиња или нека друга жена „која није племенита или сестра којег племића укљученог у вијеће племића Сплита“, није могла бити примљена за редовницу у три сплитска женска самостана.⁷¹ Иако није постала редовницом, њезин тестамент од 18. марта 1437. (а не 1337. године, како се то мислило раније),⁷² открива племениту душу

69 М. Шунјић, *Bosna i Venecija (odnosi u XIV i XV st.) (Bosna i Venecija)*, Sarajevo 1996, 362.

70 М. Анчић, *Просојографске црпшице о Хрватинићима и Косачама (Прилози по-вијестии западној Балкана с краја XIV и почетка XV стољећа) (Просојографске црпшице)*, Историјски часопис, књ. XXIII (1986), Београд 1987, 47.

71 G. Alacevich, *Il „libro d'oro“ della antica comunita di Spalato*, Zara 1903, 3–4, 4. IV 1417.

72 Погрешну датацију тестаментa 18. марта 1337. код Г. Алачевића (у *Bulletino di archeologia e storia diplomata*, XXI/1898, 15–47), преузету од стране Т. Смичикласа (*Diplomatički zbornik Hrvatske, Dalmacije i Slavonije*, Izdanje JAZU, sv. X, Zagreb 1912, 203–205), уочио је и исправио М. Анчић, (*Просојографске црпшице*, 37), у 18. март 1437. године и тиме идентификовао тeстаторку у личности Јелене, кћери Вука бана босанског и удовице Вука Хранића, те ћемо се, стога, у даљем излагању служити Анчићевом датацијом Јелениног тестаментa (18. III 1437).

„госпође Јелене“, као дубоко вјерујуће жене, прожете духом оновременог католичанства и забринуте за судбину своје „брижне душе“ на другом свијету: отуда и стална присутност исповједника Петра, контакти са опатицом Миром, остављени новац за двогодишње свакодневно појање миса, вриједни поклони опатији Св. Бенедикта, славе ходочасника у Рим, као и многа друга богоугодна дјела.⁷³

Било би занимљиво сазнати са коликом је имовином Јелена расплагала када је стигла у самостан Св. Бенедикта, с обзиром да се у њеном тестаменту помиње износ од свега 128 дуката и 350 либара млетачких динара у готовини, што је релативно мало за припадницу двеју најимућнијих босанских властеоских породица – Хрватинића и Косача.⁷⁴ Остаће непознато шта се десило и са улогом од 6.000 дуката депонованим у Венецији, који је требало да наслиједи последије смрти сестре, Сандаљеве друге жене Катарине.⁷⁵ Дио њеног cjелокупног иметка био је потрошен и на издржавање Јеленине „сomitave“ – дружбе коју су чиниле четири вриједне и одане служавке, међу којима се истицала њена штићеница Мира, кћерка шибенског племића Августина којој је захвална „patrona“ тестаментом оставила „потпуно опремљени кревет“ и три здјеле, од којих једну од сребра.⁷⁶

Пуна разумијевања за невоље других, које ни њу саму нису често заобилазиле, „племенита госпођа Јелена“ је сопственим средствима откупила од сплитског трговца Петра Песенића један залог Катарине, кћери Иваниша Нелипчића и жене Анжа Франкопана, дајући тако прилику и довољно времена тада већ Анжовој удовици Катарини да у миру прикупи новац и дође поново у посјед породичног блага. Убрзо након што је на овакав начин било ријешено питање поменутог депозита, Катаринина добротворка Јелена је у марту 1437. године умрла, а надзор над њеном имовином преузели *ser Marin de Andrea* и *ser Arnier de Lorenzo* које је именовала за епитропе свога тестамена. Безмало двије године касније, у новембру 1438,⁷⁷ стигли су у Сплит Катаринини поклицари са писаним пуномоћјем своје господарице и исплатили дугове, а за узврат добили откупљен залог у којем се налазило неколико екзотичних предмета, попут ораха из Индије израђеног од позлаћеног сребра, трију „сребрених слика“ и неколико других вриједних експоната. На тај начин је Катарини, лишеној свих материјалних добара у корист бана Матка Таловца, захваљујући, у првом реду, разумијевању и добротворству ове хумане жене, остало барем упориште породичних традиција заснованих на ризници, односно на збирци бројних драгоцености на које се ослањао „биљег идентитета и знак некадашње обитељске величине и моћи“.⁷⁸

73 Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik X*, 303–305, br. 232, 18. III 1437.

74 М. Анчић, *Просојографске цртице*, 50–51.

75 Е. Куртовић, *Из историје банкарства Босне и Дубровника у средњем вијеку*, Београд 2010, 17, нап. 19.

76 Поред поменуте Мире имала је и слушкиње Драгану и Билославу којима је тестаментом оставила 15, односно 220 либара, а извјесној Стани Магазици (чија функција у тестаменту није наведена) 40 либара.

77 О епитропима Јелениног тестамена види: Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik X*, 303, 232, 18. III 1437.

78 М. Ančić, *Pojasevi i druge dragocjenosti u kasnosrednjovjekovnim riznicama*, Starohrvatska prosvjeta, III serija, svezak 22/1995, Split 1995, 159.

И тако је Јелена, вођена неизмјерном хуманошћу и истрајношћу, завршила своју животну мисију, у огледалу савремених извора виђену као вријеме „nobilis domine Elene“.⁷⁹

*

Још прије него што је средином 1447. или крајем 1458. године, подигнута црква у Врилима и црква и манастир у Јајцу – на мјесту по њој прозваној „Катина“ – претпосљедња босанска краљица Катарина је, према казивању фра Хрватина Габријела Јуришића, припадала трећем реду Св. Фрање.⁸⁰ Дочекана од неколико кардинала, бискупа, опата и грађана, међу којима је била и сестра папе Николе V, госпођа Катарина Коледрино, елегантно одјевена у црно одијело (слично оном какво су носили фрањевачки конвентуалци, без крунице и са сасвим симболичном кукуљицом), краљица је, са својом пратњом, „помпезно“ ушетала у „вјечни град“. Послије одобрене аудијенције, изашла је пред папу и од њега „затражила савјет и помоћ“ (*domandando da lui consiglio et aiuto*).⁸¹ О савјету не знамо ништа, а помоћ – дата на рачун крсташких војни у износу од 100 дуката мјесечно и 20 дуката на име исплате изнајмљеног стана – омогућили су јој, само на први поглед, пристојан живот у складу с њеним достојанством.⁸² До почетка октобра 1469. живјела је у изнајмљеној кући угледног римског грађанина Јакоба Монтебона, а потом се преселила у кућу смјештену у познатој градској четврти Пини, близу цркве Св. Марка (*in Regione Pinee ... prope seclesiam Sancti Marci*) у којој је дочекала и крај живота 25. октобра 1478. године.⁸³ Као добра и вјерски исправна католкиња није престајала да се стара и о сопственом вјерском одгоју, за шта је нашла најпогодније мјесто у цркви Св. Марије Арачели, гдје је обављала све своје духовне потребе – од прве јутарње молитве па до вјечног упокојења. У бујном и пребогатом расадишту фрањевачког живота, ова богобојажљива жена пронашла је братство трећег реда Св. Фрање, са чијим се регулама упознала, можда, и у старој домовини и „обукавши трећоредничко одијело“ (*sempte Tertiarum habitum*), наставила да живи на задивљујући начин, молећи се својом стрпљивошћу, чистоћом и понизношћу све-

79 Т. Smičiklas, *Diplomatički zbornik X*, 303, 232, 18. III 1437.

80 Н. Gabrijel, *Božiji ugodnici franjevačke crkve*, Spomen-spis povodom 90. obljetnice rođenja fra Ignacija Gavrana, Zagreb 2004, 220.

81 G. Luccari, *Copioso ristretto*, 108. G. Zippel, (*La vite di Paolo II*, 60, нар. 1) мисли да се Катаринин долазак у Рим догодио око треће године понтификата папе Павла II. О одјећи коју су носиле трећоредице види: А. Bandurina, *Leksikon*, 232.

82 В. Pandžić, *Katarina Vukčić Kosača (1424–1478) (Katarina Vukčić Kosača)*, Povijesno-teološki simpozij u povodu 500. obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu, Sarajevo 1979, 15–19. Према казивању G. Zippela (*La vite di Paolo II*, 60) Катарина је, по наређењу повјереника Крсташких ратова, примила с новембра 1467. године 250 дуката на име помоћи, а потом мјесечно добијала по 100 дуката, која је сума од јануара 1471. била повећана на износ од 130 дуката.

83 Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина (1425–1478) (Босанска краљица Кашарина)*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2, Београд 1997, 75.

могућем и преузвишеном Створитељу, при чему, ипак, није постала „дувна у Риму“, како је то однекуд „знао“ Ј. Лукаревић.⁸⁴ Тако је, организујући дуго година свој духовни живот „према трећој Регули Св. Фрање“ (sub 3 Regula beati Francisci) и носећи „лично трећоредничко одијело“ (habitumque publice portavit), Катарина била постхумно чином беатификације проглашена блаженицом и унесена у литургијске књиге међу светим лицима тога реда.⁸⁵ Упоредо с братством фрањевачких трећоредника, у самостану цркве Св. Марије Арачели дјеловало је и друштво Блажене дјевике Марије, које се, поред осталог, старало и о раду болнице Св. Алберта у Риму. И ово друштво је добило истрајног и вјерног „каритативног“ сарадника у личности босанске краљице, чији су чланови дуго времена послјије њене смрти, у знак заслужене захвалности, служили једанпут годишње свету мису за покој њене добре и племените душе.⁸⁶

Ето тако је некад једна „легитимна краљица“ без краљевства и уцвијељена мајка без дјецe, сваким даном слабија и немоћнија, до задњег часа кроз ошкринути прозор погледала да ли јој, можда, не иду дјеца (син Жигмунд и кћерка Катарина) из турског заробљеништва, а за краљевство је већ одавно знала да је отишло у неповрат. Ни једно ни друго није дочекала, пошто су је након што је занавијек „склопила очи“ – обучену у народној ношњи какву понекад видимо на босанским стећцима – на посмртном одру одијели на „последњи починак“ у цркву Св. Марије Арачели.⁸⁷ Исто онако како се она сјећала свога старог завичаја док је припремала погребну опрему у којој ће напустити овај, њој нимало наклоњени свијет, тако се данас осјећају жене из какањског краја које се „руше“, носећи црне мараме на глави, за непребол своје краљице Катарине.⁸⁸ Заиста, разумијемо и искрено саосјећамо у жалу неких данашњих аутора због несрећне краљице која је „последње благо утрошила на узалудне покушаје да своју дјецу ослободи из турског ропства“ и што је „Босанска краљевска резиденција Бобовца ...данас рушевина, једва видљива у шикари и грмљу“. Међутим, не бисмо могли разумјети зашто „један“ или „једна“ од њих у једном своме – не зна се да ли краћем или „отровнијем“ напису – покушава да убиједи некога (не знамо кога?) да има везе „армија насилних бојовника (читај Срба!) у пјешчаној пустињи времена“ – алудирајући, свакако на деведесете године прошлог вијека – са безмало пет и по вијекова старијим краљичиним страдањима и са вијековима запуштеној и небризи остављеној, данас у „шикару и грмље“ зараслој краљевској резиденцији у Бобовцу.⁸⁹

84 *Martyrologium Franciscanorum*, Roma 1938, 144. (Цитирано према: Mladen Anto Molinar, *Katarina Kosača Kotromanić*, Kiseljak 2007, 131–132).

85 V. Pandžić, *Katarina Vukčić Kosača*, 21, и K. Draganović (*Katarina Kosača bosanska kraljica*). Povijesno-teološki simpozij u povodu 500-obljetnice smrti bosanske kraljice Katarine održan 24. i 25. listopada 1978. u Sarajevu, Sarajevo 1979, 38) тврди да је тек у Риму постала фрањевачка трећоредица, што наводно није била у Босни.

86 V. Pandžić, *Katarina Vukčić Kosača*, 22, и Ђ. Тошић, *Босанска краљица Катарина*, 100.

87 Mladen-Anto Molinar, *Katarina Kosača Kotromanić*, 133.

88 H. G. Jurišić, *Božiji ugodnici franjevačke Bosne*, 55.

89 N. Rubić, *Bosanska fuga*, Bosna Franciscana, Časopis franjevačke teologije, god. XI, br. 18, Sarajevo 2003, 183–185.

Катарина Косача је – и по роду и по дому – као кћерка моћног херцега од св. Саве Стефана Вукчића, а супруга чувеног босанског краља Стефана Томаша, била, ипак, нешто више од обичне жене босанског средњовјековља. Због тога се сваки случај везан за њено име не може увијек узети као репрезентативан примјерак, пошто су се пред њом, због великог очевог и мужевљевог ауторитета, далеко лакше и брже отварала бројна врата него што би се отворила пред женом из неког нижег друштвеног сталежа. Зато ћемо Катаринину терецијарску улогу у фрањевачком реду покушати уопштити и показати шта је трећоредство представљало на плану учвршћивања католичанства и на осталим пољима духовне дјелатности. Поред најчешће употребљаваног назива „sorores religiosae“ трећоредице се у латинским изворима срећу и као: „pizocharae“, „bizochae“ или једноставно „sorores“, а каткад као: „monialis sive pizocharia tertii ordinis S. Francisci“, односно „caloierize“.⁹⁰ Иако ријетко када виђане у граду, ове жене нису живјеле у самостанима, већ, по двије или више њих, боравиле у заједнички купљеним кућама и то крајње „повучено, ограђено и наглашено смјерно“, тежећи ка хришћанском идеалу. Према су се на имовину трећоредица односила иста правила као и на имовину лаичких жена, ове прве, ријешене да живе „покајничким животом“ изван самостана, су се најчешће издржавале радом својих руку, било да су се бавиле ткањем, шивењем или другим њима одговарајућим пословима.⁹¹ У трећи ред (ordo tertius) спадали су донатори и obligati (дародавци), confratri (братственици) и почасни чланови редова, који за разлику од браће у самостанским редовима, нису полагали свечани завјет (vota sallemna, тј. votum obedientiae) већ само једноставни завјет (voto simplicia).⁹²

Ако се радило о „женама часног живота, понашања и на добром гласу“ (mulieres honeste vite, conversationis et fame),⁹³ бискуп је чврсто стајао на путу било каквог њиховог узнемиравања или деградирања у односу на припаднице које су живјеле у самостанском сестринству. Уосталом, са таквом његовом заштитом трећоредице су могле опстати једино као штићенице званичне цркве. И поред уважавања и поштовања које су имале и осјећале у већини друштва, било је увијек и таквих који нису имали разумијевања за њихов аскетски живот, па отуд честа изругивања, а каткад и отворена насиља, која су доводила ове усамљене жене на саму маргину друштва у којем су живјеле. За сваку осуду и морални презир био је случај пицокаре Будне коју је 1474. прво, вербално напао Петар Мајић да је раније била проститутка и сад наставља у свом занату, а потом се свом силином „бацио на њу“ уз громогласне повике да ће јој „извадити нос“ (... putana ego volo tibi evadare nasum), што је била „казна за прељубу“ или „развратно понашање“ у православним срединама.⁹⁴

90 L. Blehova Čelebić, *Žene srednjovjekovnog Kotora*, Podgorica 2002, 256–259.

91 Л. Блехова Челебић, *Жене у духовним инститиуцијама средњовјековној Кошора (Жене у духовним инститиуцијама)*, Истраживања 16, Нови Сад 2005, 43–44, и *Ista, Hrišćanstvo u Boki Kotorskoj*, 243–244.

92 L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki Kotorskoj*, 102.

93 Л. Блехова Челебић, *Жене у духовним инститиуцијама*, 47, нап. 34.

94 Исто, 47, нап. 35.

Нека нам ова уопштена, па, можда и мало ванконтекстуална прича о „ordo tertius ... S. Franciscini“ послужи као пролегомена за још један краћи, могуће и безуспјешнији покушај да испитамо да ли је иза босанске краљице остало нешто од њеног трећоредства међу члановима њене бивше дворске пратње. Један једини податак о томе избија нам пред очи из тестамент краљичине блиске и вјерне пратиље Маре Мишљеновић која, по узору на своју господарицу „elegit sepulturam in ecclesiam Sancte Marie Aracelii“. Тај податак нам казује да је Мара посљедњом жељом оставила сину Петру двадесет дуката, двије сребрене чаше и три прстена. Међутим, њен јединац као да није био доброг здравља, па је забринута мајка изражавала бојазан да би могао да умре и прије него што прими поменути новац са нешто одјеће коју му је оставила у наслиједство. Зато је епитропима као извршиоцима тестамент било наложено да у случају нежељене смрти за примљени новац „купе малу кућу за сиромашне жене словенског поријекла“ (ematur unam domuncula pro pauperibus sclavonice nationis), за које и сами процијене да су „уистину поштене“ (merito honeste) и тиме заслужују такав стан. Жене које би ту становале морале би у границама своје скромне моћи „поправљати речену кућу“ (reparare dictam domum) и плаћати годишње „једну либру воштаних свијећа“ (unam libram candelalum cerearum) гостињцу Св. Јеронима на његов Благдан, као доказ да је кућа припадала цркви и гостињцу, послје Марине смрти. Будући заштитници цркве и гостињца били су дужни да одржавају речену кућу са настањеним женама, а оне варљиве, свадљиве и нечасне међу њима могли су удаљити из ње, без изгледа да се икада врате назад.⁹⁵

Мајчине црне слутње да би јој син могао умријети прије дистрибуције тестамент, нажалост, убрзо су се обистиниле. О томе свједочи и Марин тестамент писан 1485. у кући у Колони која је припадала удружењу Св. Јеронима. То значи да је од средстава намијењених Петру купљена за сиромашне жене словенског поријекла управо та кућа у Колони и одмах предата у надлежност поменутог удружења. Сигурну потврду за то налазимо и пола вијека касније у помену „друштва жена које стоје у кући смјештеној у Колони“ (compagnia delle done che stano in la casa posta in Colona). Била је то, без сумње, она кућица близу цркве Св. Марка у којој „станују сиромашне жене из народа“ (l'habitano le povere done della Natione).⁹⁶

Да ли је то, заиста, била она иста кућа „mulieres honeste vite, conversationis et fame“, чије је становнице штитио бискуп од сваког узнемиравања и кућа у којој су, према процјени епитропа Мариног тестамент, живјеле „merito honeste“ и становале „le povere done della Natione“, међу којима није било мјеста оним варљивим, свадљивим и нечасним. Одговор је: Да. Управо тако!

95 I. Črnčić, *Imena Slavjanin i Ilir u našem gostinjcju poslije 1459. godine (Imena Slavjanin i Ilir)*, Rad JAZU, knj. LXXIX, Razredi Filologičko-historički i filozofičko-juridički, XIII, Zagreb 1886, 24–25, и Isti, *Prilozi k raspravi imena Slavjanin i Ilir u našem gostinjcju poslije 1459. godine (Prilozi k raspravi imena Slavjanin i Ilir)*, Starine JAZU, knj. XVIII, Zagreb 1888, 35.

96 I. Črnčić, *Prilozi k raspravi imena Slavjanin i Ilir*, 36–37, nap. 7.

За разлику од израза дијецезанско свештенство, који користи католички клер, у православној цркви оно се назива мирско и обично је припадало нижем племству, које је живјело од својих „баштина“ изван града.⁹⁷ О томе изричито свједоче случајеви требињског свештеника Смољана и „venarabilis presbiter Bochcin de Trebigne“ који су имали своје људе: Смољан – Вукоја Стојковића и браћу Вукца и Јурка Собиће, а Бокчин – Мирослава Милутића.⁹⁸ Властеоском роду припадао је и „presbyter Ruva de Tribigna“, који је био свједок у времену када је челник Милош примио за цара Уроша 200 перпера светодмитарског дохотка.⁹⁹ Посебно је занимљив случај попа Новака из Фатнице који је имао кћер Милу (Milam filiam de Novach prete de Vatnica) која је најприје служила у кући Ивана Тонковића из Мљета, а потом уз „допуштање од господина викара господина бискупа“ (licentiam a domino vicario domino archiepiscopi) пристала да је Иван узме „за његову легитимну жену“ (in eius legitimum uxorem). Очекивано вјенчање (desponsare) кћери једног православног попа за млетског католика и уз благослов „господина бискупа“ (domino archiepiscopi) подразумијевало је промјену вјере и прелазак из православља у католичанство.¹⁰⁰

За разлику од оних који су се издржавали од прихода убираних са својих посједа изван градских зидина, било је очито и таквих који су живјели у граду од свога свештеничког позива. Заведен податком из турског дефтера (1533) у којем је први пут поменут стално настањен православни свештеник – по имену Радивој – у Сребреници, А. Ханџић је тврдио да до доласка Османлија тамо није било православне цркве, па према томе ни православног становништва.¹⁰¹ Међутим, пуних стотину година раније (1434) дубровачка архивска грађа доноси име локалног попа Божићка,¹⁰² а између 1442. и 1447. године и Љубисаве „porochovize“ – односно попадије, жене православног попа.¹⁰³

Нас у овом случају не занима толико мирско свештенство колико

97 L. Blehova Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki Kotorskoj*, 367.

98 М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 84, 95; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 115, 128, нап. 168, 266, нап. 75, и Б. Нилевић, *Српска православна црква у Босни и Херцеговини до обнове Пећке патријаршије 1557. године (Српска православна црква)*, Сарајево 1990, 65, нап. 71, нап. 231.

99 М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 96, нап. 34, и Б. Нилевић, *Српска православна црква*, 71.

100 НАД: Div. Not. XXXIII, fol. 155', 18. VI 1449. Упор. С. Ђирковић, *Херцег Стефан*, 216, нап. 65, и Ђ. Тошић, *Неколико примјера покатхоличавања становништва из средњовјековне Босне*, Мешовита грађа, Miscellanea, књ. XXVII, Београд 2006, 139–141.

101 А. Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*, Sarajevo 1975, 101–102, 113.

102 А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће*, 315, 11. X 1434. Упор. Д. Ковачевић-Којић, *Друштвена структура рударских градова (Друштвена структура)*, Градски живот у Србији и Босни (XIV–XV в.), Београд 2007, 305, нап. 62.

103 А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће*, 28. IV 1442; 532, 14. X 1447. Упор. Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 64, нап. 171, 150.

лазили у манастир гдје су постајали монаси или калуђери, о чијој истозначности свједочи примјер „*venerabilus Gabriel monachus Sancti Sabe*“ и „*Gabrielem calugier in claustro Milesavisa*“.¹⁰⁴ Аналогно црквеној забрани у сусједној Србији да „калугерие и калугерице који се постризују тере живу у својих кукјах, да се ижденут и да живе по манастирих“¹⁰⁵ и у Босни је, вјероватно, морало бити тако. Како је источно од Неретве, уз нешто патарена и припадника католичке цркве, становништво највећим дијелом било православне вјере, то је на том простору и неупоредиво већи број оних који би се одлучили да остатак живота проведу у неком од подигнутих манастира.¹⁰⁶ Тако је породица помињаног попа Бокчина подарила православној цркви двије генерације посленика: прву су чинили Никола Богдановић, „калуђер из Конавала“ (*calogerus de Canale*) и његов брат свештеник Тврдан, а другој је припадао српски поп Бокчин Станиславић, нећак (*nipote*) двојице претходника.¹⁰⁷ На надгробном камену у чувеној некрополи Величанима, у Попову Пољу, код данашњег манастира Завале, и данас чува успомену на давно прохујала времена натпис сестре казнаца Санка Милтеновића и жене Ненца Чихорића зовом Радаче, која, поред личног, носи и православно калуђеричко име Полихронија.¹⁰⁸ Већ крајем XV и почетком XVI вијека у дубровачким архивским књигама задужења почињу да се јављају подаци о манастиру Тврдошу. У два наврата (1495. и 1497) среће се име требињског монаха Венјамина Радишића (*filius Radisse*) у цркви Св. Марије, који је до краја 1499. постао и манастирски игуман. Како се манастирско братство ширило и умножавало најбоље свједочи чињеница да је за непуних пола деценије добило и митрополита Василија (*Vassilie mitropolitus*), који се помиње заједно са, не знамо да ли биолошким или духовним братом (сабратором!) игуманом Јованом.¹⁰⁹

Што је вријеме више пролазило то се и све већи број људи интересовао за монашки начин живота – попут калуђера Макарија из Рудина и калуђера Ратка из Цернице.¹¹⁰ Међутим, ни за једног од њих, из барем два разлога, не бисмо могли одредити мјесто њиховог чинодејствовања: прво, што ни у Рудинама, ни у Церници сигурно није било никаквог манастира, и друго, што се тражило да „калуђери који су се подстригли као људи из метохије једне цркве не живе у тој цркви, него да иду у друге манастире“, чиме би се „прекинула веза калуђера са својом световном средином“ да не би „повлашћивали своје сроднике“ који су били црквени радници.¹¹¹ Зато би, можда, оба ова

104 В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 163, нап. 56.

105 Д. Динић-Кнежевић, *Положај жена у Дубровнику у XIII и XIV веку (Положај жена у Дубровнику)*, Београд 1974, 154.

106 В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 90.

107 М. Динић, *Хумско-требињска власћела*, 95; Ђ. Тошић, *Требињска област*, 115, и Б. Нилевић, *Српска православна црква*, 71.

108 К. Јиречек, *Историја Срба II*, Београд 1952, 397, и Ѓ. Truhelka, *Stari hercegovački natpisi*, GZM, 1892, 279.

109 О томе опширније: Б. Нилевић, *Српска православна црква*, 107, нап. 53.

110 В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 90, нап. 34.

111 С. Ђирковић, *Православна црква у српској држави*, Работници, војници, ду-

мјеста – и Рудине и Церницу – било исправније сматрати најужим завичајем калуђера – Макарија и Ратка – док би за мјестом њиховог службовања требало и даље трагати.

Слично мирском свештенству (попу Божићку и попадији Љубисави) у средњовјековној Сребреници је живјело нешто и замонашеног становништва, какав је био „Milobrath caluger“ који је учествовао и у неком спору вођеном пред дубровачким судијама.¹¹² Слично се приликом ликвидације друштва тројице дубровачких трговаца, међу дужницима налазио и „Filipo, famiglo de mitropolitо“.¹¹³ Тешко је повјеровати да се у Сребреници, и поред изузетно богатог црквеног живота, налазио домаћи митрополит, па би, можда, слугу Филипа требало прије везивати за милешевског, грачаничког или неког другог митрополита.

Као образованији и људи од угледа, неки од калуђера су се, поред црквених, бавили и низом других занимљивих и одговорних послова. Међу овим досад наведеним, у том смислу се посебно истицао напријед помињани „монах“ и „калуђер“ Гаврило, који је временом постао главни посредник између Дубровника и оне гране Косача од најстаријег херцеговог сина Владислава који је с породицом прешао у Славонију, гдје је, по његовом сину Балши, породица добила ново презиме Балшићи, али се и даље „китила“ титулом херцега од св. Саве. Балшин унук Никола – дух S. Sabe – је послје преране смрти оца Матије, због непосредне опасности од Турака, заједно с мајком Јеленом напустио Славонију и преселио се на посједе својих ујака Јакшића у Чанадској жупанији и тамо, као „Raitze“ – Србин (како су га Мађари звали) проводио суморне дане у удаљеном Киш Кемлеку (Малом Камнику) колебајући се између Мађара и краља Фердинанда.¹¹⁴ Управо у тим тешким временима у помоћ је прискочио калуђер Гаврило и, као заступник пресвијетле госпође Јелене и њеног сина Николе, у фебруару 1545. подигао у Дубровнику 384 дуката, на име већ осам година неисплаћиваног Конавоског дохотка. Поново је након четири године (1459), али овај пут, само у име херцега Николе пошто мајке Јелене није било више међу живима, поред редовног четворогодишњег дохотка, примио и 144 дуката унапријед (до 1551) за потребе сестрине удаје. Иако је Никола овог пута, поред милешевског калуђера, одредио за заступника свога фамилијара Дамјана Доброшића, овај се није појавио у Дубровнику.¹¹⁵ Поновни Гаврилов долазак у град испод Срђа у августу исте године није дао резултате,

ховници. Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 209, нап. 42.

112 А. Веселиновић, *Дубровачко Мало веће*, 176, 13. VI 1426. Упор. Д. Ковачевић-Којић, *Средњовјековна Сребреница*, 64, 150.

113 НАД: Div. Not. XV fol. 179, 27. II 1428. Упор. Д. Ковачевић-Којић, *Градска насеља средњовјековне босанске државе (Градска насеља)*, Сарајево 1978, 297–298 и Иста, *Средњовјековна Сребреница*, 64, 149, 150.

114 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 161–163. Упор. С. Радојчић, *Милешева*, друго издање, Београд 1971, 44.

115 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 90, нап. 34. О живој Гавриловој активности у служби Косача-Балшића, с посебним освртом на њихову генеолошку табелу, види: L. Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter (Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens)*, München und Leipzig, 1914, 248–260.

пошто је Сенат одбио да региструје његова пуномоћја. Када је десетак година касније требало да прави друштво извјесном Пеји Смедеревцу – Peius Smederovaz – приликом подизања доспјелог трибута, овај очито Косачама привржени калуђер, ко ће знати чиме спријечен, или, можда, чак и умро, није се појавио приликом преузимања новца.¹¹⁶

Ево нас, напокон, и са старим знанцем и честим сапутником херцега Стефана, милешевским митрополитом Давидом које судбина није до судњег часа раздвојила. Стар и изнемогао, а уз то сваким даном болеснији, херцег је увидио да је вријеме „ићи Богу на истину“ и пред самим собом свести све своје преостале рачуне. Зато је 21. маја 1466. позвао себи тројицу најповјерљивијих и на свом двору најугледнијих „кућана“: митрополита милешевског Давида, Радина Госта и коморника Прибисава Вукотића. „У пути веле болестан, а у памети мојој на пуну крјепак и паметју својом слободан“, херцег је у перо издиктирао своју посљедњу жељу, вјероватно, најписменијем међу њима, митрополиту Давиду и за извршиоце тестамена одредио Дубровчане Сигисмунда Ђурђевића, Бартола Гучетића, Андрију Соркочевећа, а од својих „слугу и кућана“, ту већ присутне, Радина Госта, митрополита Давида и кнеза Прибисава Вукотића.¹¹⁷ Било је то и посљедње виђење старих пријатеља, пошто је већ сутрадан 22. маја 1466. херцег заувјек склопио очи.¹¹⁸

Тиме је започело једно ново доба у историји Хумске земље. Од познате тројице најугледнијих „мудрих стараца“ на очевом двору – Радина Госта, митрополита Давида и Прибисава Вукотића – ниједан није остао дуже уз Стефановог сина и новог херцега Влатка. У периоду од краја новембра 1466. до почетка маја 1467. године Радин Гост је умро, а друга двојица су се још неко вријеме задржали у Новом.¹¹⁹ На самом почетку маја 1470. дат је са дубровачке стране, „saluum conductum plenum et validum“ Давиду и Прибисаву, за њих, као и за лица, која ће бити с њима и понесену имовину.¹²⁰ Остаје нејасно да ли су они тада отишли у Дубровник у вези са херцеговим депозитом, чији су епитропи и они били, или су заувјек напустили новог херцега због туркофилске политике у коју је био већ дубоко запливао. Митрополиту Давиду се послје тога губи сваки траг у изворима, а Прибисав ће увијек радије нагласити да је био „коморник“ херцега Стефана, него што ли ће рећи да је иступао у име Влатка, док се није са породицом одселио у Венецију и тамо сачинио свој чувени тестамент 21. марта 1475. године.¹²¹ Тиме се и завршава период политичког дјеловања ових четворице моћних људи, који су од средине седме до половине осме деценије XV вијека дали снажан печат историји Хумске земље.

116 В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 163, нап. 57.

117 С. Ђирковић, *Херцег Стефан*, 267, и В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 28.

118 С. Ђирковић, *Херцег Стефан*, 267.

119 Ђ. Тошић, *Фрајменџи из животоа херцега Влатка Косаче*, Историјски часопис, књ. XLI (2008), Београд 2008, 153–171.

120 В. Атанасовски, *Пад Херцеговине*, 59–60.

121 С. Ђирковић, *Почтени вишез Прибислав Вукотић*, Зборник Филозофског факултета X–1, Београд 1968, 259.

И још је један калуђер оставио трага у историји Хума. Био је „miser Pavió Caloiro“ који је „cum prudente ser Jeronimo Testa“ стигао у јесен 1472. године у Венецију у херцеговом посланству које је требало да извијести дужда о ставу свога господара „sub facto de Clissa et Corvatiа“.¹²² Да ли је калуђер Павле био случајно изабран као писмен човек у ово посланство, или се, можда, у овој прилици водило рачуна о „вишим“ државним разлозима и некој „конфесионалној равнотежи“ које се држао, изгледа, и стари херцег када је на самрти и у сновиђењу одредио за епитропе свога тестаментa од својих људи митрополита Давида, Радина Госта и, по свој прилици, католика Прибисава Вукотића,¹²³ остаће питање о којем ћемо и даље морати размислити.

122 L. Thalloczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens*, 226.

123 В. Атанасовски, *Паг Херцеговине*, 90.

Based on the existing literature, published as well as unpublished archive material, the paper presents several examples of the process of the ordainment of the inhabitants in Mediaeval Bosnia. It shows the appointment of the Dominican friar Ladislav, native of Sana, to the place of the bishop of Neretlja in Drijeva; ordainment of the brothers Marko and Marin, together with their father Ostoja (church name Andreas) in the priory of Little brothers in Dubrovnik; ordainment of Andrija (fra Augustin) Vlatković in Greben (nowadays Krupa on the river Una) and his later work in the church of St. Mary in Zaoštrog; and, finally, the ordainment of the later far famous Franciscan and master of theology and philosophy, Djura Dragišić, who had had his prime education as a fifteen year old boy and entered the order of the Franciscans in the monastery of Srebrenica. Like his fellow "brothers", many women sought peace inside the monastic buildings – panic-stricken by the Turks, Ana, widow of the Hum's squire, Pavle Klešić, found herself in the monastery of Saint Nicholas in Zadar where, after she had received all the necessary help and being nursed tenderly by the abbess and the rest of the female monks, she eventually died. Jelena, daughter of the Croatian and Dalmatian ban Vuk Hrvatinić and a wife to Sandaljs's younger brother Vuk Hranić, spent as the "inhabitant" (*habitatricis*) of the monastery of Saint Ivan of Split Abbey her third period in life, after her husband's death in 1425. Special attention is dedicated to the next to last Bosnian queen, Katarina, widow of king Stefan Tomaš, who had, after the fall of Bosnia under the Turkish rule (1463), found herself in Rome where she, supported materially and in other ways by the Vatican, had lived till 1478 and was buried in the church of Saint Marija Aracelli.

As distinguished from the clergy who usually belonged to the lower nobility and lived on their land outside the town walls, there were individuals within the Orthodox church who would renounce secular life for life in the monasteries where they would become monks or friars (*monachus seu calugier*). Such cases happened mostly "in claustris Milesavia", while others are mentioned mostly together with the names of the places where they had served – the case of Nikola Bogdanović, "calogerus de Canale", whose family had bestowed on the Orthodox Church two generations of hard-working men. Other such case is Srebrenica monastery's monk Milobrat (*Milobrath caluger*), one of the participants in the cause before the Court of Dubrovnik. Also, there is an inscription on the gravestone in the necropolis to the Veličanis, beside the monastery Zavala on which is inscribed the orthodox female monk's name, Polihronia, who was a sister of kaznac Sanko Miltenović and a wife to Nenac Čihorić, whose secular name was Radače.

Late XV century and early in XVI century historical source mention the monastery Tvrdoš with its metropolitan Vasilije (*Vassilie mitropolitus*) who lived and served there together with his (it is not clear whether it was his biological or spiritual) brother, prior Jovan. The most famous among the orthodox clergy of the time was, without doubt, the metropolitan of the Mileševa monastery, David, who would not be separated till the dying hour from his patron and herzeg of Saint Sava, Stefan Vukčić Kosača.